

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României:

MINCU-GEORGESCU, DESPINA

De ce râdeau vechii greci? / Despina Mincu-Georgescu ; – București: Tracus Arte, 2016

ISBN 978-606-664-694-9

Imagine copertă: Ancient Greek theater mask of Satire

www.tracusarte.ro

Editura Tracus Arte

București, str. Sava Henția, nr. 2, sector 1

© 2016 Tracus Arte

DESPINA MINCU-GEORGESCU

DE CE RÂDEAU VECHII GRECI?

„Înșelătorul înșelat”

sau

Despre farsă. Ipostaze antice și moderne

Tracus Arte

2016

Cuprins

Capitolul I

PUȚINĂ ETIMOLOGIE! / 7
DE CE RÂDEAU GRECII? / 20
Note / 30

Capitolul II

PAÍGNIONUL – O SPECIE COMICĂ ANTICĂ / 41
LA CARE POETICILE S-AU OPRIT (DOAR) ÎN
TREACĂT / 41
Note / 43

Capitolul III

PAÍGNIONUL PRELITERAR / 44
DANS RITUAL ȘI FARSĂ DORICĂ / 44
FORMELE ARHAICE DE PAÍGNION LITERAR. / 58
HOMER ȘI HESIOD: FARSĂ – CONTRAFARSĂ / 58
Note / 97

Capitolul IV

FORMELE CLASICE: MITURILE PARODIATE / 123
Note / 169

Capitolul V

HERODOT: ÎNȘELĂCIUNEA / 186
COBOARĂ PE PĂMÂNT
ȘI INTRĂ ÎN ISTORIE / 186
Note / 229

Capitolul VI

UN SALT (FALS) PESTE TIMP. / 246
LUMEA ROMÂNEASCĂ / 246
CATHARSISUL CĂLUȘARILOR / 255
Note / 284

Capitolul VII

„ÎNȘELĂTORUL ÎNȘELAT” / 299
Note / 338

IMAGINI / 352

CONCLUZII / 356

BIBLIOGRAFIE / 359

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României
MINCU-GEORGESCU, DRSPINA

De ce râdeau vechii grecii? / Despina Mincu-Georgescu : - București: Tracus Arte, 2016

ISBN 978-606-664-694-9

Imagine copertă: Adonis (Greek) / Master mask of Satire

www.tracusarte.ro

Editura Tracus Arte

București, str. Sava Novac 10

© 2016 Tracus Arte

Capitolul I

PUȚINĂ ETIMOLOGIE!

Etimologia termenului *παίγνιον* / *paígnion*¹ conduce către familia de cuvinte a verbului *παίζω* / *paizō*, derivat al cuvântului *παῖς* / *país*². O scurtă trecere în revistă a evoluției sensurilor verbului amintit nu poate fi lipsită de interes în contextul prezentei cercetări, dovedindu-și utilitatea, în primul, rând pentru elucidarea și fixarea sensurilor termenului studiat de noi.

După unele păreri, cuvântul de bază – *παῖς* / *país* – pare a se sprijini pe un dublu radical *παυ-* sau *παφ-*, lărgit probabil la *παφ-τ-δ-*, și aparține unei familii de termeni indo-europeni exprimând ideea de „mic”³, din care se presupune că fac parte și derivatele aceluiasi radical cu sensul de „fiu” din limbile sanscrite (*putrá*), avestică (*puθra*) oscă (*puklum*) și latină (*puer*)⁴.

Cuvântul *παῖς* / *país* nu pare să fi furnizat limbii grecești denominative cu sensul „a avea copii”, ci doar două verbe derivate, circumscrise orizontului semantic al acestuia, și anume: *παίζω* / *paizō* „a se juca în felul copiilor” și *παιδεύω* / *paideúō* „a crește, a forma, a educa, în principiu, un copil”⁵.

Ne interesează în mod special primul verb – *παίζω* / *paizō* – ale cărui forme înregistrează o flexiune paralelă, cu repartiții dialectale diverse, datorate probabil dublului radical pe care îl are la bază. Astfel, forma de prezent *παίζω* / *paizō* are un corespondent dorian în *παίσοω* / *paísōō* (Alcman, fr. 38 Berk); viitorului *παίσομαι* / *paísomai* îi corespund formele paralele *παίζουμαι* / *paizoúmai* (Xenofon, **Convivium**, 9,2) și *παίξομαι* / *paíxomai* (**Anthologia palatină**, 12,46); aoris-tul înregistrează în dialectul atic formele *ἐπαισα* / *épaísa* și *ἐπαιξα* / *épaíxa*, dar și *παῖσαι* / *paísai* (homerice) și *παίξαι* /

paixai (doric); formele de perfect prezintă și ele aceleași paralelisme: *πέπαικα* / *pépaika* (atic) dar și *πέπαισμαι* / *pépaismai* (Platon) sau *πέπαιγμα* / *pépaigma*.

Sensul prim al verbului pare a fi „a se juca în felul copiilor”⁶ și ar putea explica coagularea celorlalte accepțiuni, aferente ideii „comportament ludic”, „joc”, „amuzament”⁷, respectiv „a dansa” (**Odiseea**, 8, v. 251; 23, v. 147; HH, AP, v. 201), „a juca un joc” (cu mingea: *παίζειν σφαίρη* / *paízein sphairé* (OD, 6, 105); cu zarurile: *παίζειν άστραγάλοισ* / *paízein astragálois* (Plutarh, Alc., 2), „a cânta la un instrument” (HH, AP, 206) sau „a se deda jocului amoros” (Xenofon, **Convivium**, 9,2).

Se conturează deja trecerea către un al doilea sens al verbului: „a glumi” („cu cineva” sau „despre cineva”)⁸, plasat într-o relație de opoziție semantică binară cu verbul „a fi serios” (*σπουδάζω* / *sroudázō*) (Platon, **Phaedon**, 234 d). Interesantă este însă alunecarea de la acest sens, printr-o relație de sinonimie parțială, cu verbul *χλευάζω* / *hleuázō* (derivat de la *χλεύη* / *hleúē* „râs batjocoritor”) la sensul „a-și bate joc” (de cineva) și „a înșela” (pe cineva).

Derivatele substantivale ale verbului⁹, construite pe radicalul lărgit cu guturală al verbului (*πα-ι-γ-* / *pa-i-g-*) sunt evident circumscrise exprimării aceleiași idei de „comportament ludic”, „divertisment”, după cum se poate observa: *παίγμα* / *paíγμα*, (s.n.) cu sensul „joc”, „cântec din fluiet sau din liră”; *παίγνιον* / *paígnion* (s.n.) „jucărie; joc; glumă”; *παίγνια* (s.f.) „joc”, „amuzament”; *παικτής* / *paiktēs* „cel care își bate joc, înșelător”.

Aceeași idee o exprimă și derivatele construite pe radicalul lărgit cu dentală (*πα-ι-δ-* / *pa-i-d-*) de pildă *παιδιά* / *paidiá* „joc de copil”, „amuzament”.

În privința termenului *παίγνιον* / *paígnion*, care constituie

obiectul prezentei discuții, se conturează așadar un prim sens: „joacă”, „glumă”, echivalent în dialectul atic al cuvântului ionic *αθურμα* / *áthurma*¹⁰. Pe măsură ce spiritul ludic și modalitățile de manifestare ale acestuia¹¹, specifice lumii grecești, evoluează, se îmbogățește și sfera de înțeles și, în egală măsură, puterea de reprezentare a noțiunii. Astfel, ceea ce la origine pare să fi avut o semnificație mimetică, definind un dans ritual¹², capătă cu vremea un înțeles literar și, deci, estetic, conturând noțiunea de *γελοιον* / *geloion*¹³ (lucru jucăuș, vesel) opusă celei de *σπουδαιον* / *soudaion*¹⁴ (lucru grav, serios). Datorită respectivei accepțiuni a termenului, semnificând în general „tot ceea ce distrează sau place”¹⁵, filosoful grec Platon clasifică printre *paígnia* chiar și *comedia*¹⁶ iar menționarea, făcută de către Athenaios¹⁷, a unui autor de *paígnia*, Gnesippos, anterior lui Aristofan (secolul al V-lea a.Chr.) prezentat drept *παίγνιογράφος της ίλαρας μούσης* / *paígnioγράφος tēs hilarás mouísēs* („autor de glume ale muzei vesele”) demonstrează consacrară sensului literar al noțiunii.

În consecință, vom aborda discutarea termenului din perspectiva utilizării sale pentru definirea unor producții literare grecești, a căror notă comună este exprimarea noțiunii de *γελοιον* / *geloion* „jucăuș”, „glumeț”, acordând atenție posibilităților echivalente dramatice ale acestuia (sugerate de sensurile „reprezentare scenică”, „comedie”¹⁸) sau celor epice, stabilite pe baza atestărilor antice ale folosirii lui pentru desemnarea unei „povestiri glumețe”¹⁹, dar și a unei „farse” sau chiar a unei „parodii”²⁰.

După cum se poate observa, terminologia estetică a antichității pare să marcheze permanent apartenența termenului la sfera expresivității comice, asociindu-l ideii de divertisment. Acest fapt ar putea explica, în opinia noastră, întrebuițarea termenului de *paígnion* pentru determinarea unui nucleu

comic conținând, în general, atât o intenție, dar mai ales o realizare comică, în care obținerea efectului comic rezidă în includerea relației înșelător – înșelăciune – înșelat, des întâlnită în fundamentarea acțiunii unor astfel de structuri epice autonome.

Nuclee de *paígnion* similare, percepute ca relatare a unei întâmplări hazlii, cu rudiment de acțiune dramatică și cu deznodământ pe măsură, pot fi urmărite sub forma numeroaselor farse cu personaje divine sau umane²¹, inserate în literatura epică a secolelor VIII-VII a.Chr.²² și, deopotrivă, în literatura dramatică²³ sau în cea narativă²⁴ a perioadei clasice din secolul al V-lea a.Chr.

În opinia noastră, acest fenomen ar putea susține ideea existenței, în sfera arhaică și clasică a culturii grecești, a unor aspecte specifice de *paígnion*, al căror conținut, pe de-o parte mimetic, ar permite legarea primelor manifestări ale speciei de sfera reprezentărilor ritual-cultice, în timp ce conținutul literar al manifestărilor ulterioare le-ar circumscrie în ceputurilor genurilor epic și dramatic.

Terminologia estetică târzie a antichității, conexă evoluției speciilor literare grecești, înregistrează însă pentru epoca elenistică (secolele IV-I a.Chr.) o semnificativă deplasare a sensurilor noțiunii de *paígnion* de la filiația „joacă – glumă – farsă”, specifică perioadelor anterioare, către ceea ce s-ar putea numi „poezie ușoară, glumeață”²⁵. Prin urmare, în literatura elenistică termenul *paígnion* începe a fi întrebuințat pentru definirea producțiilor de gen (epigrama, idila²⁶) specifice epocii, înregistrându-se, în același timp, restrângerea sferei semantice a noțiunii la poezia bucolică și epigramă²⁷, el desemnând însă și o specie aparte a poeziei dramatice, mimul literar²⁸.

La fel de semnificativă pentru evoluția specific alexandrină a noțiunii de *paígnion* pare a fi și apariția unor termeni tehnici,

respectiv *ερώτοπαιγνιον* / *erōtopaignion* și *τέχνοπαιγνιον* / *téchnopaignion*, întrebuințați pentru definirea unor poeme cu fond erotico-mitologic sau a unor excentricități formale²⁹ cultivate în climatul rafinat al cenaclurilor elenistice.

Nu putem lăsa însă deoparte, chiar dacă nu constituie obiectul preocupărilor noastre legate de contextul prezentei discuții, un anume tip de *paígnion*, cultivat de filosofii greci sub forma unor amuzamente, limitate, desigur, la probleme de doctrină³⁰. Sunt deopotrivă menționate de sursele antichității târzii³¹ sub numele de *paígnia* atât celebrele apologii sau elogii comice practicate de sofști³², cât și o serie de precepte glumețe³³ ale filosofului Democrit din Abdera, contemporan cu Socrate³⁴. Se pare că un tip special de *paígnion*, cu conținut filosofic, caracterizat printr-un amestec de gravitate și glumă definit prin noțiunea *σπουδαίον – γελοίων* / *spoudaío – geloton*³⁵ este practicat, în scopuri evident satirizante, de filozofii cinici timpurii³⁶. Același amestec de parodie și gravă seriozitate se regăsește și în dialogurile filozofului Lucian din Samosata³⁷, fiind copios utilizat de autor în persiflarea comică a valorilor revolute din epocile anterioare.

Considerând că datele privind etimologia și diferitele accepțiuni, acordate termenului de *paígnion* pe parcursul diferitelor etape de evoluție ale literaturii grecești, conturează suficient de clar apartenența lui la sfera expresivității comice, propunem considerarea *paígnion*ului drept o specie a genului comic, care, fără a avea totdeauna o existență autonomă, bine precizată, utilizează forme și modalități specifice de expresie. Astfel, *paígnion*ul poate avea o înfățișare apropiată atât de formele consacrate ale prozei comice (gluma, legenda, mitul, anecdota)³⁸ cât și de acelea cu un accentuat caracter scenic (farsa, comedia) ale genului³⁹, în care modalități de exprimare ca satira, parodia, ironia, grotescul și umorul⁴⁰ sunt prevalente,

Capitolul V

HERODOT: ÎNȘELĂCIUNEA COBOARĂ PE PĂMÂNT ȘI INTRĂ ÎN ISTORIE

Începuturile prozei literare grecești sunt decisiv influențate, încă din secolele VII-VI a.Chr. de răspândirea în spațiul mediteranean a poveștilor, basmelor și fabulelor orientale care, în special prin filieră ionică, fertilizează producțiile grecești similare¹.

Având drept principală trăsătură tematică o manifestă apropiere de aspectele cotidiene ale vieții umane, concretizată în înfățișarea unor fapte sau acțiuni banale, dar deținând o puternică încărcătură morală, numeroase nuclee de novellă și farsă cu conținut erotic, purtând numele regiunilor ionice din care provin – *milesiaká* (povești din Milet), *sibaritiká* (povești din Sybaris) – episoade vesele sau tragice, uneori de coloratură fantastică, fuseseră deja încorporate în substanța întregii literaturi narative grecești, începând chiar cu marea narațiune repositivă a secolelor VIII-VII a.Chr..

Capitolele anterioare ale prezentei discuții² au încercat să evidențieze frecvența și specificul unor astfel de nuclee epice, de origine populară care, structurate ca niște adevărate farse, conținând atât o intenție, dar mai ales și o realizare comică și desemnate prin termenul generic de *paignion*, sunt prezente în poemele homerice și în cele hesiodice din secolele VIII-VII a.Chr. sau chiar în poezia dramatică, reprezentată de drama satirică a celui de al V-lea secol a.Chr.³.

Analiza acestora ne-a permis constatarea că, aproape întotdeauna, termenul *paignion* – al cărui prim sens este acela de „joacă”, „glumă”⁴, desemnând o valoare estetică opusă celei

exprimate de termenul *spoudaion* (grav, serios), și anume pe aceea cuprinsă în antonimul său, *geloion* (vesel, hazliu) – este, în general, întrebuițat în literatura greacă pentru definirea unei farse construite pe relația „înșelător – înșelăciune – înșelat”. La nivelul personajelor farsei, relația menționată ar putea fi, eventual, redată printr-o schemă de acțiune ternară, înglobând următoarele elemente:

– termenul *A*: personajul *actans*, reprezentat de tipul consacrat al înșelătorului, care face păcăleala și înglobează motivația farsei;

– termenul *B*: conținând modalitatea de realizare a farsei și implicit scopul ei;

– termenul *A'*: personajul înșelat, care suportă acțiunea primului termen și declanșează prin reacția sa efectul comic al farsei.

Numeroasele farse cu personaje divine sau umane inserate în eposul homeric sau hesiodic și, în egală măsură, preluările și dezvoltările lor dramatice se suprapun din punct de vedere tematic și compozițional acestei relații ternare care, sub configurația motivului „înșelătorului-înșelat” în unele cazuri, demostrează, din punctul nostru de vedere, continuitatea tipurilor și schemelor de *paignion* în textele literare grecești.

Și în structurile prozei istorice din perioada clasică, respectiv în **Istoriile** lui Herodot, se pot identifica unele episoade ilustrative pentru utilizarea relației ternare menționate anterior.

După cum s-a constatat deja⁵, cele nouă cărți ale **Istoriilor** herodoteice abundă în unități narative autonome – aflate în legătură evidentă cu filonul anecdoticii sau fabulisticii orientale – în care tipizarea unor situații banale, cotidiene, a unor scene de familie sau de cult introduse de autor, după modelul povestirilor feniciene, ebraice sau egiptene în discursul istoric

al operei, conferă acestuia un plus de realism.

Specifică novelisticii herodoteice este, însă, în primul rând, intenția de a amuza, comună, de altfel, prozei literare arhaice și concretizată din punct de vedere tematic în alegerea de către autor a unor situații general-umane menite a dovedi triumful inteligenței și al bunului simț asupra prostiei și răutății omenești.

Herodot a cultivat cu precădere genul povestirii scurte (de factură populară și străbătută, uneori, de un fior tragic, dar distingându-se, aproape întotdeauna, prin existența unui amestec de elemente comice și tragice) – a unei forme speciale de *spoudaigeloion*, care, încărcată fiind de umor spontan și robust, justifică, în opinia noastră, definirea unor asemenea episoade prin termenul de *paignion*.

Ținând însă cont de faptul că novelistica herodoteică servește, în primul rând, intenției autorului de a marca opoziția greci – barbari⁶, consubstanțială discursului său narativ-istoric, și că episoadele anecdotice sunt introduse din dorința tratării exhaustive a subiectului și a argumentării tezelor susținute de Herodot, nu este surprinzătoare apartenența personajelor acestor *paignia* în proză la o cu totul altă lume decât cea divină sau eroică a mitologiei grecești, întâlnită în aspectele epice sau dramatice ale *paignionului*.

Astfel, din acest punct de vedere, personajele povestirilor scurte ale lui Herodot ilustrează lumea fabuloasă a regilor Orientului, înconjurați de magi, curtezane frumoase și oame-nii lor de încredere, deci o lume care se interferează, pe diverse coordonate, politice sau pasionale, cu aceea a fruntașilor cetățitor grecești ale epocii. Ceea ce atrage, însă, în mod deosebit atenția noastră este faptul că indiferent de lumea – greacă sau barbară – căreia îi aparțin personajele, povestirile dețin în structura lor un element de *paignion*, și anume înșelăciunea.

Povestirile herodoteice dezvoltă, în majoritatea lor, tema obținerii prin orice mijloace – dar, cu predilecție, prin înșelăciune – a unui avantaj personal (de obicei puterea politică) sau a unui alt bun, material sau spiritual.

Corelația intenție satirică – efect comic, specifică, în general, oricărei farse-*paignion*, se regăsește și în structura povestirilor scurte ale lui Herodot, dar ea este, în acest caz, subsumată unei intenții moralizatoare evidente, fiind îndeobște escamotată de tonul serios al narațiunilor.

Se poate, însă, afirma că, în general, elementul comic – *geloton* – specific acestor nuclee epice rezidă în contrastul existent între planurile inițiale ale personajelor și rezultatul acțiunilor acestora, concretizat, în majoritatea cazurilor, printr-o răsturnare completă a situației inițiale.

Pe de altă parte, personajele acestor *paignia* în proză, înfruntându-se într-un *agón sui-generis* de sagacitate, ilustrează o cu totul altă categorie decât aceea a personajelor ficționale ale *paignionului* epic sau dramatic, a căror corespondență cu tipurile comice ale farsei dorice sau cu cele ale comediei a fost evidențiată în capitolele anterioare⁷.

La Herodot avem de-a face cu personaje istorice sau cu o existență *quasi-reală*, ale căror reacții și, mai ales, contrareacții impulsionează acțiunea alertă și plină de dramatism autentic a multor episoade narative.

Astfel, povestea obținerii puterii de către tiranul atenian Peisistratos⁸, aceea a regelui lidian Candaules⁹, alături de poveștile hazlii ale regilor egipteni Rampsinitos și Amasis¹⁰, de aceea a întâlnirii dintre lydianul Croesus și grecul Alcmeon¹¹ sau a alegerii lui Darius ca rege al perșilor¹² sunt doar câteva din anecdotele cu o bază istorică mai mult sau mai puțin reală, asupra cărora ne vom opri în încercarea de a argumenta existența unor aspecte narative de *paignion* în perioada clasică